
УДК 378:355:351.746.1

Олексій Слівінський,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

Володимир Ліхневський,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті обґрунтовано психофізіологічний аспект формування військово-професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників. Уточнено сутність понять “готовність”, “готовність до діяльності”, “готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності”. Визначено зміст та компоненти психофізіологічної готовності офіцерів-прикордонників до військово-професійної діяльності.

Ключові слова: *військово-професійна готовність, психофізіологічний стан, офіцер-прикордонник, психофізіологічне забезпечення діяльності, психофізіологічна готовність.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасних умовах залишається актуальною проблема психофізіологічного забезпечення діяльності людини. Це зумовлено тенденцією до погіршення психологічного та фізичного стану здоров'я населення, що призводить до негативних наслідків у навчальній та професійній сфері, під-

© Олексій Слівінський, Володимир Ліхневський

вищення ризику виникнення різних соматичних і нервово-психічних хвороб тощо.

У зв'язку з внутрішньою та зовнішньополітичною кризою, поширенням вогнепальної зброї, створенням та активізацією неконтрольованих парамілітарних угруповань в Україні, підвищенням загрози терористичних та інших злочинних дій висувуються принципово високі вимоги до працівників прикордонної служби. За таких умов особливого значення набуває психофізіологічний аспект готовності офіцера-прикордонника до здійснення військово-професійної діяльності. Відповідно, виникає необхідність пошуку шляхів удосконалення системи професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, їх морально-бойових якостей, мотивації до службово-бойової діяльності, емоційної стійкості, психологічної та психофізіологічної готовності до військово-професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опираються автори. Результати аналізу останніх досліджень свідчать, що психофізіологічні аспекти забезпечення професійної діяльності військовослужбовців висвітлено у працях О. М. Васильєвої, Р. А. Калениченко, О. М. Кокуна, О. В. Нічик, М. В. Макаренко у своїх дослідженнях обґрунтував етапи психофізіологічного відбору військових спеціалістів.

Вагомими для здійснюваного дослідження є наукові праці з проблеми формування готовності до професійної діяльності (М. І. Дяченка, Л. О. Кандибовича, Л. В. Кондрашової, А. Ф. Ліненко, В. А. Сластьоніна, М. М. Фіцули, І. В. Якиманської). Проблемі підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників присвячено низку праць, серед яких наукові роботи О. К. Маковського, М. О. Мацішина, І. А. Новака, І. Г. Радванського, В. В. Райка, В. Л. Уліча та ін. Формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в різних аспектах висвітлено у наукових доробках О. А. Блажука, Р. В. Ваврика, С. О. Кубіцького, С. Т. Полторака та ін.

Метою статті є обґрунтування психофізіологічного аспекту формування військово-професійної готовності у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військово-професійна діяльність офіцерів-прикордонників здійснюється у складних умовах, пов'язаних із ризиком для здоров'я та життя, тому вимагає від особистості високого рівня розвитку відповідних індивідуально-психологічних особливостей та організаторських здібностей, сформованості професійно важливих якостей, психологічної та фізичної готовності до виконання складних завдань, у тому числі в екстремальних умовах. У зв'язку з цим професійна підготовка у ВВНЗ має бути спрямована на підготовку висококваліфікованих фахівців, спроможних швидко та якісно виконувати покладені на них завдання.

Як свідчить аналіз наукової літератури, успіх будь-якого військового підрозділу під час виконання завдань більшою мірою (на 85 %) залежить від людського фактору, а саме: готовності та бажання виконувати певне завдання, рівня кваліфікації, взаємовідносин у колективі, уміння виконувати накази, а також психофізіологічного стану виконавців [1]. Саме тому актуальною є проблема формування психофізіологічної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності.

Деякі науковці (Б. Г. Ананьєв, В. А. Бодров, І. М. Кондаков, Т. В. Кудрявцев, А. С. Сухарев та ін.) зазначають, що формування особистості професіонала відбувається у процесі діяльності та не зводиться до розвитку лише операційної сфери у вигляді отримання та нагромадження знань, навичок та вмінь, а припускає формування складних психологічних систем регуляції соціальної та професійної поведінки особистості фахівця.

Якість професійної підготовки визначається за показниками готовності фахівця до відповідного виду діяльності. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження свідчить про відсутність єдиного трактування сутності поняття "готовність". Так, на думку О. П. Корольова [2], готовність – це підготовленість особистості до успішного виконання якої-небудь діяльності. А. Бевз [3] визначає готовність як той чи інший ступінь відповідності змісту і стану психіки, фізичного здоров'я і якостей вимогам діяльності.

У наукових джерелах поняття "готовність до діяльності" трактується як: стан мобілізації психологічної і психофізіологічної систем людини, які забезпечують виконання певної діяльності (С. Д. Макси-

менко [4, с. 137]); цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну та вольову вибірково прогноуючу мобілізаційність у момент включення в діяльність певної спрямованості. Готовність до діяльності виникає внаслідок досвіду людини, який ґрунтується на формуванні позитивного ставлення до діяльності, усвідомленні мотивів і потреб у неї, об'єктивації її предмета і способів взаємодії з ним (З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова [5, с. 224]).

Формування готовності до діяльності, на думку М. І. Дяченка та Л. О. Кандибовича, передбачає формування та підтримку, насамперед, психологічних процесів і властивостей особистості, набуття необхідних знань, умінь та навичок, що здатні забезпечувати ефективність і надійність професійної та навчальної діяльності курсантів ВНЗ [6, с. 38].

О. Л. Войцехівський трактує поняття “готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності” як інтегративну професійно важливу властивість курсанта, що характеризується наявністю системи знань і сформованих умінь, самосвідомості, переконаності в особистій значущості самовдосконалення та успішного просування по службі; наявність здатності до саморегуляції та самоналаштування, вміння мобілізувати свій духовний, особистісний, фізичний потенціали на вирішення поставлених завдань у відповідних умовах [7].

Важливою умовою формування готовності курсантів до виконання професійної діяльності є відповідність психологічних і психофізіологічних якостей особистості вимогам військової професії. К. М. Гуревич [8, с. 41], досліджуючи проблему психологічної стійкості людини до впливу екстремальних умов професійної діяльності, підкреслював можливість набуття індивідуального стилю діяльності, що здатний компенсувати певні психологічні прогалини працівника.

У контексті здійснюваного дослідження доцільним є розкриття сутності та змісту поняття “психофізіологічне забезпечення діяльності”. Цінними у цьому напрямі є напрацювання О. М. Кокуна, який визначає вищезгадане поняття у вузькому та широкому змісті. Так, у вузькому (традиційному) змісті психофізіологічне забезпечення діяльності являє собою систему заходів, спрямовану на збільшення ефективності та надійності діяльності за рахунок контролю, прогнозування та корек-

ції стану людини (чи підтримки та відновлення її працездатності). А у широкому змісті, – включає в себе і психологічне, і соціально-психологічне, і психофізіологічне та деякі інші види забезпечення [9, с. 247]. Таке трактування науковець пояснює тим, що кінцева ефективність будь-якого виду діяльності людини зумовлюється різними рівнями її індивідуальності (фізіологічним, біоенергетичним, психічним, поведінковим, особистісним, соціально-психологічним та ін.), що разом складають цілісну системну організацію.

Варто зазначити, що кожна людина в умовах життєдіяльності відповідає на різноманітні подразники різною фізіологічною реакцією. В основному ця індивідуальність залежить від психофізіологічних властивостей людини. До них належать нервово-емоційна стійкість (стійкість центральної нервової системи до інтелектуальних, сенсорних та емоційних подразників), урівноваженість нервових процесів (баланс сили збудження і сили гальмування), розумова та фізична працездатність і витривалість тощо [10].

Психофізіологічний аспект готовності до професійної діяльності складають: упевненість у своїх силах, прагнення наполегливо і до кінця доводити розпочату справу, здатність вільно керувати своєю поведінкою і поведінкою інших, професійна працездатність, активність і саморегуляція, урівноваженість і витримка, емоційна стійкість, фізична витривалість тощо. Ці властивості і здібності забезпечують високу працездатність у виконанні професійних функцій майбутнього офіцера-прикордонника.

У контексті здійснюваного дослідження доцільно розкрити сутність психофізіологічної готовності до діяльності. У найбільш загальному змісті психофізіологічна готовність до діяльності визначається як цілісна система психофізіологічних якостей (підсистем), взаємодія яких забезпечує підтримання оптимальної працездатності фахівця та здійснення ним високоефективної професійної діяльності [11].

Г. П. Дзвоник, вивчаючи структурні компоненти готовності майбутнього спеціаліста до складних видів діяльності, виділяє такі компоненти: мотиваційний (усвідомлення своїх потреб, інтересів, вимог суспільства, колективу); орієнтаційний (усвідомлення цілей, реалізація яких забезпечить розв'язання певного завдання; осмислення і

оцінка умов, за яких відбуватимуться майбутні дії; актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з виконанням завдань і вимог подібного характеру); вольовий (мобілізація сил відповідно до умов праці та завдань, самоконтроль, самонавіювання в процесі досягнення цілей); оцінний (оцінка співвідношення власних можливостей, рівня домагань та ступеня досягнення певного результату) [12].

Загальними компонентами психофізіологічної готовності фахівця до професійної діяльності, у тому числі і в складних умовах, можна вважати:

фізичну готовність – оптимальний рівень функціонування фізіологічних підсистем організму, який забезпечує підтримання високої працездатності під час роботи;

готовність провідних когнітивних функцій (мислення, пам'яті, уваги та ін.);

адаптаційну готовність – спроможність швидко та ефективно адаптуватись до зміни різноманітних умов та вимог професійної діяльності (наприклад, здатність до ефективної саморегуляції та оптимізації свого стану, стосунків з колегами, підлеглими, керівництвом);

інформаційну готовність – наявність образів виконання професійних дій, діяльності, сформованого до неї ставлення, а також знань, вмінь, практичних навичок щодо можливих засобів та заходів раціональної організації праці, навчання, відпочинку (наприклад, здатність до ефективної саморегуляції своєї діяльності тощо) [9].

О. В. Борознюк зазначає, що у процесі розробки змісту психофізіологічної підготовки курсантів доцільним є дотримання таких методичних положень:

систематичне поновлення рухового досвіду (фонду засвоєних рухових умінь та навичок) забезпечує різноманітність занять та різнобічність впливу фізичних вправ на організм, а також розвиток м'язових відчуттів, що сприяє успішності військово-професійного навчання;

удосконалення функцій сенсорних систем та властивостей психіки прискорюють процес формування професійних навичок;

застосування одних і тих самих вправ у різних просторових, часових, динамічних, просторово-часових та просторово-динамічних

умовах забезпечує удосконалення м'язового відчуття та формування високої координаційної точності рухів;

застосування рухів високої інтенсивності, вправ, що потребують миттєвої реакції, сприяють формуванню оперативності професійного мислення, мобільності під час виконання робочих рухів, швидкості прийняття рішень під час виконання бойових завдань тощо;

вправи повинні бути адекватними конкретному вияву психофізіологічних здібностей та умовам виконання рухових дій;

застосування вправ, що передбачають взаємодію між тими, хто займається для досягнення спільної мети, сприяє формуванню злагоженості сумісних дій військовослужбовців під час виконання службових обов'язків;

застосування методу зміни напруження й розслаблення м'язів, аутогенне (психорегуляторне), психом'язове та ідеомоторне тренування забезпечують зв'язок м'язової релаксації з психічною, тим самим оптимізують рівень тривожності, знижують нервово-психічну напруженість та підвищують психоемоційну стійкість [13].

Вагомою є точка зору О. М. Кокуна [11], який визначає психофізіологічне забезпечення готовності фахівців до діяльності як систему заходів, спрямованих на забезпечення їх готовності до здійснення високоефективної професійної діяльності шляхом набуття ними необхідних фізичної, адаптаційної, інформаційної та мотиваційної готовності, а також готовності когнітивних функцій.

Процес військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників має ґрунтуватися на певних принципах. Ураховуючи специфіку майбутньої професійної діяльності та необхідність формування психофізіологічної готовності курсантів, доцільним є дотримання таких принципів [9; 11; 13]: науковості (професійне становлення фахівця має засновуватися на загальнонауковій методології, сучасних наукових досягненнях, використанні науково обґрунтованих методів та методик тощо); послідовності та безперервності (послідовне здійснення на всіх етапах психофізіологічного становлення фахівця – від етапу професійної орієнтації (оптації) до етапу вищих професійних досягнень); оптимізації (вибір оптимізації як концептуального підходу при застосуванні

заходів, спрямованих на психофізіологічне забезпечення професійного становлення фахівця); системності (урахування різних рівнів системної організації людської індивідуальності у взаємозв'язку зі значущими аспектами професійної діяльності та соціальних взаємодій людини); індивідуалізації (урахування індивідуальних особливостей кожної людини); адекватності (застосування заходів, адекватних певному етапу професійного становлення майбутнього фахівця, його індивідуальним особливостям, поставленим завданням тощо); спрямованості на максимально можливі професійні досягнення (сприяння здобуттю певним фахівцем індивідуального максимально можливого для нього професійного рівня та професійних здобутків).

Аналіз наукових джерел свідчить [9; 11], що психофізіологічний аспект військово-професійної підготовки майбутніх фахівців має передбачати: озброєння курсантів спеціальними знаннями про особливості майбутньої військово-професійної діяльності за спеціалізацією, її вимоги до розвитку організму; структуру, фізіологічні механізми та основи методики вдосконалення професійно важливих психофізіологічних характеристик. Окрім того, важливою складовою процесу фахової підготовки офіцерів-прикордонників є формування методичних умінь самостійно розробляти комплекси вправ психофізіологічної спрямованості для роботи з особовим складом підлеглої частини чи підрозділу у майбутній професійній діяльності, а також для самовдосконалення.

Висновки. Отже, ураховуючи специфіку військово-професійної діяльності та потребу у підготовці висококваліфікованих кадрів Державної прикордонної служби України, виникає необхідність удосконалення системи підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, у тому числі їх психофізіологічної готовності до майбутньої професійної діяльності. Психофізіологічна готовність до діяльності визначається як цілісна система фізичної, адаптаційної, інформаційної, мотиваційної готовності та когнітивних функцій, взаємодія яких забезпечує підтримання оптимальної працездатності фахівця та високоефективне здійснення ним професійної діяльності.

Психофізіологічний аспект формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників складають впевненість у своїх силах, праг-

нення наполегливо і до кінця доводити розпочату справу, здатність вільно керувати своєю поведінкою і поведінкою інших, професійна працездатність, активність і саморегулювання, урівноваженість і витримка, емоційна стійкість тощо. Саме тому формування психофізіологічної готовності офіцерів-прикордонників до військово-професійної діяльності має бути невід'ємною частиною їх фахової підготовки.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі передбачають розробку критеріїв та показників сформованості психофізіологічної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до військово-професійної діяльності.

Список використаної літератури

1. Медвідь А. П. Психофізіологічний аспект системи кадрового менеджменту в Збройних силах України / А. П. Медвідь // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 1. – С. 364–375. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpdu_2011_1_59

2. Корольов О. П. Професійне становлення викладачів-початківців військового вузу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія” / Корольов Олександр Петрович ; Академія Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 1997. – 17 с.

3. Бевз А. А. Психологічні умови подолання труднощів у педагогічній діяльності викладачем вищого військового навчального закладу : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 “Психологія діяльності в особливих умовах” / Бевз Артур Анатолійович ; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 209 с.

4. Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

5. Педагогіка вищої школи : навч. посібник / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова [та ін.] ; за ред. З. Н. Курлянд. – 3-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 495 с.

6. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Из-во БГУ, 1981. – 383 с.

7. Войцехівський О. Л. Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в пунктах пропуску через державний кор-

дон : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Войцехівський Олексій Леонідович ; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2012. – 16 с.

8. Гуревич К. М. О надежности психофизиологических показателей / К. М. Гуревич // Проблемы дифференциальной психофизиологии. – М. : Просвещение, 1969. – 326 с.

9. Кокун О. М. Сучасні тенденції психофізіологічного забезпечення діяльності фахівців в умовах ризику / О. М. Кокун // Проблеми екстремальної та кризової психології : зб. наук. праць. – Харків : УЦЗУ, 2007. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 244–256.

10. Філіппов М. М. Психофізіологія людини : навчальний посібник / М. М. Філіппов. – К. : МАУП, 2003. – 136 с.

11. Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу “людина-людина” : монографія / за ред. О. М. Кокуна. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 266 с.

12. Дзвоник Г. П. Методи оптимізації та корекції психофізіологічного стану студентів / Г. П. Дзвоник // Актуальні проблеми психології. Т. 5. Психофізіологія. Психофізіологія праці. Експериментальна психологія. / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України; [редкол.: Максименко С. Д., Чепелева Н. В. та ін.] ; за ред. Максименка С. Д. – Київ. – Вип. 6. – 2007. – С. 131–140.

13. Борознюк О. В. Формування спеціальних знань і навичок майбутніх офіцерів-зв'язківців у процесі фізичної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 “Теорія та методика навчання (фізична культура, основи здоров'я)” / Борознюк Олександр Володимирович ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2012. – 20 с.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Мельніков А. В.

Стаття надійшла до редакції 1.03.2016

Сливинский А. Я. Лихневский В. А. Психофизиологический аспект формирования военно-профессиональной готовности будущих офицеров-пограничников

В статтє обоснован психофізіологічний аспект формування військово-професійної готювности будучих офіцерів-пограничників

ников. Уточнена сутність понять “готовність”, “готовність к діяльності”, “готовність майбутніх офіцерів-пограничників к професійній діяльності”. Визначено зміст і компоненти психофізіологічної готовності к військово-професійній діяльності.

Ключевые слова: *військово-професійна готовність, психофізіологічний стан, офіцер-пограничник, психофізіологічне забезпечення діяльності, психофізіологічна готовність.*

Slivinskyi O. Y. Lihnevskyi V. A. Physiological aspects of formation of military professional readiness of future officers-border guards

The psycho-physiological aspects of formation of military professional readiness of future officers-border guards are presented in the article.

Actuality of the problem, which is caused by specific military activity and the need for training of highly qualified personnel of the State Border Service of Ukraine is highlighted. The essence of the concepts of “readiness”, “readiness activities”, “readiness of future officers of border guards to the profession” is overthought.

The essence of the concept of “psycho-physiological readiness for activity,” which is defined as a complete system of physical, adaptation, informational, motivational readiness and cognitive functions, connection of which ensures the support of appropriate efficiency and highly effective performing of profession duties.

It was found that the general psychophysiological components of professional readiness to professional activity, including in difficult conditions, are: physical, cognitive, adaptive and information. Studied teaching position psychophysiological training of cadets to military occupation.

Specificity future professional activities and the necessity to create psycho-physiological preparedness of students required compliance training in the following principles: scientific, consistency and continuity, optimization, consistency, individualization, adequacy, focus on the highest possible professional achievements.

In the article the psycho-physiological aspects of military training future professionals, which provides: arms cadets special knowledge about

the features of the future of professional military specialization, its requirements for development of the body; structure, mechanisms and physiological basics techniques improve professionally important psychophysiological characteristics; formation of students' teaching skills to design complex psychophysiological exercises focus to work with staff subordinate part or unit in their future careers as well as for self-improvement. Thus, the formation of psychophysiological preparedness officers to the border military professional activity is an integral part of their training.

Keywords: *military professional readiness, physiological state border guard officer, physiological support of, physiological readiness.*